

NOVA SPOZNANJA O ODKRITJU VAŠKE SITULE

► Dragan Božič

B. LERGETPORER, PHOTOGRAPH

VELDES, OBERKRAIN

36 Situla von Watsch Vorderseite.

Krainisches Landesmuseum Rudolfinum in Laibach.

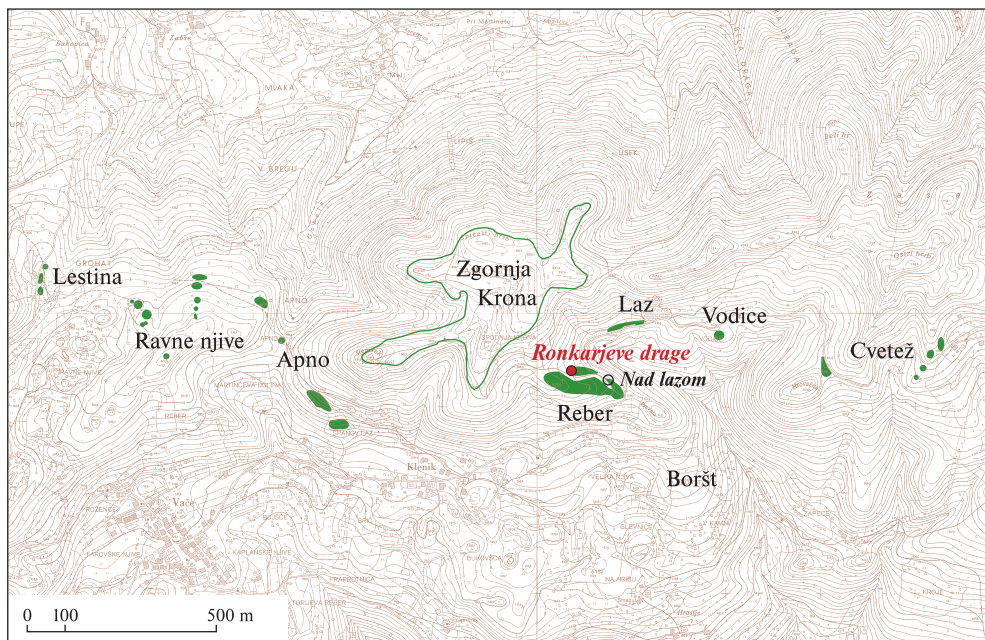
📍 Vaško situlo,
izdelano v 5. stol.
pr. n. št., je leta
1882 našel Janez
Grilc s Klenika
blizu Vač.
(Foto: Benedikt
Lergetporer;
hrani Narodni
muzej Slovenije)

Tudi po odkritjih starejšekamenodobne koščene piščali v jami Divje babe I v dolini Idrijce leta 1995 in dveh delov bakrenodobnega lesenega voza na kolišču Stare gmajne na Ljubljanskem barju leta 2002, do katerih je prišlo pri izkopavanjih pod vodstvom Ivana Turka oz. Antona Veluščka z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani, ostaja situla z Vač arheološka najdba št. 1 s slovenskega ozemlja. Pričakovali bi, da je v zvezi z njenim odkritjem pred 130 leti že vse pojasnjeno, a ni tako.

NI VELIKO MANJKALO, PA BI TUDI TA BRONASTA VEDRICA, iz kakršnih so pripadniki dolenske halštatske skupnosti pred okrog 2500 leti pri slavnostih stregli pijačo, tako kot številne druge najdbe z bogatih halštatskih grobišč pri Vačah po odkritju leta 1882 končala v dvornem Naravoslovnem muzeju na Dunaju. Arheolog Davorin Vuga je v svojem vodniku *Železnodobne Vače*, ki ga je mariborska založba Obzorja izdala leta 1982, zapisal: »Figuralna situla z Vač (6. stoletje) sodi med najdragocenejše izkopanine ne le s slovenskih tal, ampak tudi s tal srednje in jugovzhodne Evrope.« Časovne umestitve v 6. stol. pr. n. št. sicer ni več mogoče zagovarjati, vse drugo v tem stavku pa še vedno drži.

► KJE NATANČNO JE BILA NAJDNA SITULA?

Če pogledamo na načrt železnodobne naselbine na Zgornji Kroni nad Klenikom blizu Vač in pripadajočih grobišč, ki sta ga leta 2007 v svoji knjigi *Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi* objavila Janez Dular in Sneža Tecco Hvala (knjiga je prosto dostopna na spletni strani Inštituta za arheologijo), bomo videli, da so zahodno od naselbine tri grobišča, vzhodno in jugovzhodno od nje pa naj bi jih bilo šest. V resnici jih je samo pet, ker gomili podobna tvorba, v kateri sta bila leta 1881 najdena dva okostna groba, ni bila na vrhu Napredovca, ampak v bližini poti proti Cvetežu, zaradi česar sodi

📍 Načrt železnodobne naselbine in grobišč pri Vačah; rdeči krožec označuje pravo najdišče vaške situle.
(Vir: Dular, Tecco Hvala 2007; podlaga © Geodetska uprava RS)

pravzaprav h grobišču Laz pri Kleniku. Prevladujejo plana grobišča, gomil pa je skupno 18. Najbližje naselbini na Zgornji Kroni je veliko grobišče na Rebr, severno in južno od kolovoza, ki se od poti Klenik-Cvetež odcepi proti zahodu. Najbolj oddaljeni od nje sta grobišči Lestina pri Vačah na zahodu in Cvetež pri Vovšah na vzhodu.

Od leta 1981 velja, da je bila vaška situla najdena na ledini Nad lazom, ki je na vzhodnem delu grobišča Reber severno od kolovoza. Takrat je arheolog Davorin Vuga v članku, napisanem ob 100. obletnici odkritja situle za revijo *Arheo*, zapisal, da mu je to lokacijo kot najdišče situle navedel sin najditelja Janeza Grilca. Prav tam stoji zdaj eden od panojev leta 2008 postavljene Arheološke poti Vače, na katerem piše, da je bila na tistem mestu najdena znamenita situla. Nekoliko drugačen podatek je navedla Vojska Cestnik v svoji neobjavljeni disertaciji iz leta 2011,

ki se ukvarja z obročastim nakitom halštatske dobe na Dolenjskem. Po njenem mnenju je bila situla najdena ali na ledini Nad lazom ali na grobišču pri Cvetežu daleč stran od naselbine.

V resnici pa vaška situla ni bila najdena na nobenem od omenjenih mest. Kar nekoliko presenetljivo je, da nihče od slovenskih arheologov, ki so se doslej ukvarjali z železnodobnimi Vačami oz. z vaško situ, ni bil pozoren na to, kar sta o mestu odkritja situle napisala kustos Kranjskega deželnega muzeja Dragotin Dežman v svoji razpravi, objavljeni v *Poročilih Centralne komisije za varstvo spomenikov na Dunaju* kmalu po njenem odkritju, in učitelj na Vačah, Franc Peruzi, v pismu, poslanem 14. decembra 1882 kustosu dvornega Naravoslovnega muzeja na Dunaju, Josefu Szombathyju. Ta dva prvotna pisna vira, ki jima je seveda treba dati prednost pred sto let starim ustnim izročilom, nava-

📍 Cerkvica
sv. Križa na
Slemšku stoji
na zahodnem robu
železnodobne
naselbine
pri Vačah.
(Foto: Slavko
Ciglencečki)

jata, da je bila situla najdena blizu groba vojščaka s slabo ohranjeno dvogrebenasto čelado. O tem grobu pa vemo, da je bil odkrit 11. avgusta 1881 pri izkopavanjih, ki jih je za Prazgodovinsko komisijo na Dunaju vodil preparator Deželnega muzeja Ferdinand Schulz na ledini, ki jo Vuga imenuje Ronkarjeve drage in leži že tik pod železnodobno naselbino na Zgornji Kroni.

In kaj natančno piše v Peruzijevem pismu oz. Dežmanovi razpravi o mestu odkritja? Peruzi je konec leta 1882 poročal, da je bila »cista (kotel) s figurami izkopana v peščenih tleh, kjer je gospod Schulz našel zmečkano čelado«, Dežman pa je leta 1883 napisal: »Posoda je bila nedaleč od mesta, kjer je bila v globini najmanj 2 m izkopana čelada s perjanico, ki je prišla v posest cesarskega Dvornega muzeja«. Prej omenjeni pano Arheološke poti Vače bo zato treba prestaviti precej proti zahodu, ne pa morebiti daleč na vzhod, kjer leži Cvetez pri Vovšah.

Ker pravo najdišče okrašene bronaste vedrice z Vač ni bilo znano nobenemu od dosedanjih kustosov za prazgodovino v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani, ki vaško situlo hrani, je tudi v treh novejših publi-

kacijah tega muzeja, ki so namenjene najširši javnosti in v katerih ima ta situla vidno mesto (tj. v katalogu arheološke razstave *Podobe življenja in mita* iz leta 2005, v vodniku po stalni arheološki razstavi Zakladi Narodnega muzeja Slovenije, ki ima naslov *Stopinje v preteklost* in je izšel leta 2006, ter v razkošni publikaciji *Dragocenosti Narodnega muzeja Slovenije* iz leta 2007), navedeno napačno najdišče na ledini Nad lazom blizu Klenika.

► KDAJ JE BILA NAJDENA IN KOLIKO JE BILA VREDNA?

Čeprav je bila ponekod v literaturi kot leto odkritja navedena napačna letnica 1883 – med drugim celo v Dežmanovem *Vodniku po Kranjskem deželnem muzeju Rudolfinumu v Ljubljani* iz leta 1888 –, je bila situla najdena leto prej, kot je jasno pokazal Vuga v svojem jubilejnem članku v reviji *Arheo*. Po ustnem izročilu Grilčevih, ki ga navaja Vuga, je bila odkrita že pozimi, natančneje na dan sv. Antona (17. januarja), kar pa ni potrjeno. Ferdinand von Hochstetter navaja »Frühjahr«, torej pomlad 1882. Peruzi je o najdbi obvestil Dežmana 28. marca, Szom-

🕒 Leta 1888 dograjena zgradba Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani (Foto: Benedikt Lergetporer; hrani Narodni muzej Slovenije)

bathyju pa je situlo prvič omenil v pismu 19. aprila 1882: »Pri nazadnje izkopanem korcu [Wasserschöpfer] mi je bila cena previsoka.« Od časnikov pa je, kot kaže, novico o imenitni najdbi na Vačah najprej prinesel graški *Grazer Tagespost*, takoj za njo pa ljubljanski *Laibacher Zeitung*, ki je dne 22. aprila 1882 objavil prispevek z naslovom *Mojstrovina prazgodovinske tehnike obdelave kovine*. Zanimivo je, da je po prepričanju nepodpisanega pisca situla, »podobna našim gasilnim vedrom«, izdelana iz tanke srebrne pločevine, ki vsebuje veliko bakra.

🕒 Čelado negovske vrste je za božič leta 1878 na grobišču Laz pri Kleniku našel neki pastirček. (Foto: Tomaž Lauko)

V že omenjeni disertaciji Vojke Cestnik iz lanskega leta se pojavi še nov podatek, da je bila situla najdena morda že leta 1878. Kot lahko preberemo v njenem vodniku *Arheološka dediščina Vač* iz leta 2009, gre za ustno izročilo: »Vnuk najditelja, Janez Grilc, pa pravi, da je stari oče izkopal situlo že leta 1878 in jo nato hranil doma, šele leta 1882 pa jo je prodal ljubljanskemu Deželnemu muzeju.«

Ta zgodnica že tretjega Janeza Grilca, to pot najditeljevega vnuka, je neverjetna. Kustos Dežman in načelnik Prazgodovinske komisije na Dunaju, Hochstetter, sta že v prvi objavi izkopavanj na Vačah, do katere je prišlo leta 1879, torej komaj eno leto po njihovem začetku, potožila, da so delavci, to se pravi domačini, tudi na lastno pest kopali na različnih drugih mestih, kjer je bilo že prej kaj najdeno. Tega ni bilo mogoče preprečiti, pač pa so najdbe odkupili za muzej. Tako je za božič leta 1878 neki pastirček na grobišču Laz nad potjo proti Cvetežu naletel na okostje s čelado negovske vrste, o kateri omenjena avtorja pravita, da je bila popolnoma nepoškodovana. Seveda se je Dežman potrudil, da jo je nemudoma pridobil za muzej.

Malo verjetno je, da bi najditelj situlo kar štiri leta hranil doma in se naslajal nad njeno lepoto, namesto da bi jo ponudil ali dunajskemu ali ljubljanskemu muzeju v odkup. Janez Grilc je bil mlad kmečki fant, ki bi mu denar gotovo prišel zelo prav. Res pa je, da se vrednosti situle ni zavedal. Zanj je aprila 1882 od Peruzija, ki je hotel to izjemno najdbo odkupiti za Dunaj, zahteval 20 goldinarjev, a mu jih ta ni hotel odšteti več kot 12. Od kustosa Dežmana jih je potem dobil 18, pa

še 20 vinarjev za povrh. Peruzijski skoposti in napačni oceni vrednosti situle se moramo torej zahvaliti, da si jo danes lahko ogledujemo v ljubljanskem muzeju.

Ko so julija naslednje leto v ljubljanski realki ob obisku cesarja Franca Jožefa priredili Deželno razstavo, so na njej s ponosom pokazali tudi čudovito situlo. Dopisnik časnika *Slovenski narod* je 21. julija 1883 poročal, da »je tudi cena tej za priprostega človeka neznatnej posodi ogromna, namreč 18.000 gld«. To je tisočkrat več, kot je zanjo dobil Grilc. Ko je leta 1891 novi kustos Deželnega muzeja Alfons Müllner v inventarno knjigo vpisal vaške najdbe, je dalo 730 številk skupno vrednost 8143 goldinarjev, v kar je všteta vaška situla s kar 6000 goldinarji. To je sicer trikrat manj od njene vrednosti glede na pisanje časnika, pa vendar mnogo mnogo več od plačila Grilcu.

► KDAJ JE BILA IZDELANA VAŠKA SITULA?

Ker je to vprašanje, ki je pomembno za vse nas, saj se verjetno pogosto zgodi, da slovenski državljan ali tujec, ki ga ta arheološka dragocenost zanima, vpraša, kdaj je pravzaprav nastala, mu moram posvetiti nekaj več besed.

Ker se glede starosti vaške situle mnenja strokovnjakov razhajajo, bi bilo logično pričakovati, da je pravilna najnovejša časovna umestitev; še zlasti, če se nahaja v obsežni doktorski disertaciji. Cestnikova je v svoji disertaciji napisala: »Grob 19 z Vač je vseboval znamenito *situlo* z Vač, okrašeno s tremi figuralnimi pasovi v razvitem situlskem slogu tretje četrtine 6. stol. pr. n. š.« V

opombi navedeni literarni vir, iz katerega naj bi izhajala navedena razmeroma ozka časovna umestitev, je knjiga nemškega arheologa Wolfganga Luckeja *Die Situla in Providence* iz leta 1962. To pomeni, da glede starosti vaške situle ni upoštevala nobenega dela zadnjih 50 let. Luckejeva časovna umestitev pa je v resnici še precej starejša, saj ni nastala kako leto ali dve pred izidom njegove knjige v letu 1962, kot bi pričakovali. Lucke je namreč že leta 1942 padel kot nemški vojak. Njegova posmrtno izdana knjiga temelji na njegovi leta 1939 končani doktorski disertaciji, ki jo je marburški profesor Otto-Herman Frey za objavo skrajšal in dopolnil predvsem s slikovnim gradivom.

Razen tega pa Wolfgang Lucke vaške situle niti ni umestil v čas, ki ga je navedla Vojka Cestnik. V tretjo četrtino 6. stol. pr. n. št. je z določe-

✎ Dragotin Dežman, v letih 1852–1889 kustos Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani (Olje: Filip Fröhlich; hrani Narodni muzej Slovenije)

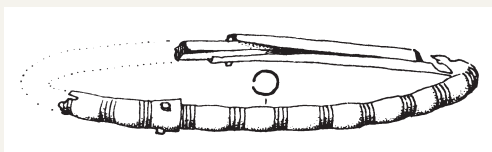
Dve zapestnici ali ena sama? Katera je prava?

☞ Ena od dveh zapestnic, ki sta bili napačno pripisani grobu z vaško situlo. (Po: Stare, 1955)

Zapestnici, ki ju je grobu z vaško situlo pripisal že Stare v svojem katalogu *Vače*, sta zelo poškodovani. V opombi je navedel, da sta omenjeni v razpravi Dežmana in Hochstetterja iz leta 1879, ko grob s situlo sploh še ni bil odkrit. V resnici je bila v grobu ena sama zapestnica. Zelo natančno jo je opisal Dežman leta 1883 v članku o vaški situli. Bila je prelomljena na tri dele, konca pa sta se presegala za tretjino kroga. Okrašena je bila s pasovi pre-

čnih vrezov, njen notranji premer pa je bil 7 cm. Med vaškimi zapestnicami je ena, ki temu opisu popolnoma ustreza in je zato iz groba s situlo.

Zakaj je število zapestnic sploh pomembno? Če bi bili v grobu dve, bi šlo zelo verjetno za žensko, saj so dekleta in žene dolenske skupine v 5. stol. pr. n. št. na rokah zelo pogosto nosile dve enaki votli zapestnici. Če pa je bila zapestnica ena sama, je šlo lahko tudi za bojvnika. Tak primer lahko navedem kar z Vač. Bojvnik, katerega okostje je učitelj Peruzi izkopal 7. decembra 1887 na njivi župana Ignacija Hribarja in ki je glede na najdbe tudi umrl v 5. stol. pr. n. št., je imel poleg dvogrebenaste čelade še napadalno orožje (dve sulici) in pas z neokrašeno pravokotno bronasto pasno spono. V grob so mu položili tudi bronasto posodo, katere oblika v poročilih ni natančno opisana, na eni od rok pa je nosil votlo spiralno zapestnico iz bronaste pločevine, okrašeno zelo podobno, kot je votla zapestnica s presegajočima se koncema iz groba z vaško situlo.

☞ Ob vaški situli najdena votla bronasta zapestnica. (Foto: Tomaž Lauko)

no previdnostjo postavil t. i. situlo Providence, situla z Vač in njej izredno podobna situla z Magdalenske gore pa naj bi bili nekoliko starejši, torej celo iz prve polovice 6. stol. pr. n. št. Luckejeva časovna umestitev vaške situle je že dolgo zastarela in zanesljivo napačna.

Kaj pa so o tem, kdaj je nastala, napisali drugi slovenski arheologi? Vuga jo je leta 1982 postavil v 6. stol. pr. n. št. K tej umestitvi se je sprva nagibal tudi Stane Gabrovec, moj profesor za arheologijo kovin-

skih dob, z leti pa je prišel do novih spoznanj. Da skupina situlskih spomenikov, katerih najimenitnejši je bronasta vedrica z Vač, sodi v 5. stol. pr. n. št., je jasno povedal leta 1987 v petem zvezku *Prazgodovine jugoslovanskih dežel*: »V stopnji certoških fibul so se ponovno pojavile situle v velikem številu. Zdi se, da so številnejše v mlajši podstopnji, v katero sodijo predvsem okrašeni primerki, tako taki s figuralnim (... okrašena situla z Vač ...) kot taki z geometrijskim okrasom.« V petem

zvezku *Prazgodovine* je Gabrovec mlajši del stopnje certoških fibul postavil v srednji del 5. stol. pr. n. št.

Na razstavi situlskih spomenikov iz Slovenije leta 2005 je bila za vaško situlo in za druge v podobnem slogu okrašene situle in pasne spone sprejeta časovna umestitev konec 6. ali začetek 5. stol. pr. n. št., ki pa ne upošteva Gabrovčevih izsledkov in ne temelji na ustreznih kronološki analizi grobnih celot s situlskimi spomeniki. Taka časovna umestitev je bila navedena že v geslu *Vaška situla*, ki ga je za 14. zvezek *Enciklopedije Slovenije*, izdan leta 2000, prispeval arheolog Drago Svoljšak, vsebuje pa jo tudi geslo *Situla z Vač* v *Wikipediji*. Eden izmed redkih, ki je vaško situlo v zadnjih dveh desetletjih pravilno postavil v 5. stol. pr. n. št., je bil Janez Dular z Inštituta za arheologijo, ko jo je predstavil v poglavju o Vačah v knjigi *Zakladi Tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, izdani leta 1999.

► ZA SKLEP

Brez dvoma si vaška situla zasluži več pozornosti slovenskih arheologov, kot je je bila deležna doslej. Prvo in zadnjo monografijo o njej je napisal moj profesor rimske provincialne arheologije na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, Jože Kastelic. Izdal jo je časopis *Jugoslavija* v Beogradu v daljnem letu 1956 v kar šestih izdajah: slovenski, srbohrvaški, ruski, angleški, francoski in nemški. Na spletni strani Narodnega muzeja Slovenije, v katerem zavzema častno mesto na stalni arheološki razstavi *Zakladi Narodnega muzeja Slovenije*, bi si situla zaslužila izčrpno in

privlačno besedilno ter slikovno predstavitev. Navsezadnje gre za arheološko najdbo, katere motive imamo slovenski državljani na svojih osebnih dokumentih. Še posebno lepo pa bi bilo, če bi se nam kdaj posrečilo ugotoviti, kdo je bil tisti, ki je iz nje zajemal žlahtno pijačo, in ki ga je po tem, ko se mu je življenje izteklo, pospremila v grob.

VIRI IN LITERATURA

- K. Deschmann: Ein Kunstwerk altetrusischer Metall-Technik, Mittheilungen der k. k. Central-Commission 9, 1883, str. 16–24, 51–58, 99–103.
- F. Stare: Vače; Narodni muzej, Ljubljana, 1955.
- W. Lucke, O.-H. Frey: Die Situla in Providence (Rhode Island); Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1962.
- D. Vuga: Železnodobne Vače; Obzorja, Maribor, 1982.
- S. Gabrovec: Dolenjska grupa, v: Praistorija jugoslavenskih zemalj 5, Željezo doba; Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1987, str. 29–119.
- J. Dular, S. Tecco Hvala: South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age; Založba ZRC, Ljubljana, 2007.
- V. Cestnik: Arheološka dediščina Vač; Zavod za razvoj zavesti *Družinsko gledališče Kolenc*, Vače, 2009.

SPLETNI NASLOVI

- <http://iza2.zrc-sazu.si/sl/publikacije/jugovzhodna-slovenija-v-starejsi-zelezni-dobi#v>
Dular, Tecco Hvala: Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi; 2007
- http://sl.wikipedia.org/wiki/Situla_z_Va%C4%8D
o vaški situli na Wikipediji
- http://www.hervardi.com/vaska_situla.php
Društvo Hervardi
- <http://www.vace.si/apv.htm>
Arheološka pot Vače